

Förord

De mänskliga rättigheterna, såsom de uttrycks i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och de två konventionerna om medborgerliga och politiska rättigheter respektive ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, är allmängiltiga, odelbara och likvärdiga. De är inbördes beroende av varandra och tillsammans nödvändiga för varje människas möjlighet att leva ett värdigt liv.

De ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna har under de senaste årtiondena givits mer betydelse från att i stora delar av världen ansetts underordnade de medborgerliga och politiska rättigheterna.

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter har sedan starten 1991 haft som ett uppdrag att sprida kunskap om de mänskliga rättigheterna. Med åren har Fondens uppdrag utvecklats och förtydligats. En uppgift har blivit att lyfta fram betydelsen av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna i relation till de medborgerliga och politiska. Det gör vi till exempel genom vårt biståndsarbete, där vi prioriterar projekt som framhåller de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna. Men vi gör det också genom att sprida information om rättigheterna här i Sverige, bland annat genom att arrangera seminarier. Vi har nu också givit ut en skriftserie, som finns att beställa från oss via vår hemsida eller vårt kansli. Skrifterna kan användas som introduktion till kunskap om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna och som fördjupning i några av rättigheterna och sättet att arbeta med dem. Läsaren ska kunna ytterligare fördjupa sina kunskaper genom litteraturrekommendationer och andra källor till kunskap i ämnet.

I den här skriften försöker vi ge en allmän, kortfattad introduktion till de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna på ett övergripande sätt. Några av rättigheterna presenteras i särskilda kapitel, och i slutet av skriften finns en litteraturlista och en lista på de hemsidor och diskussionsgrupper som läsaren kan finna intressanta.

Anita Klum
Generalsekreterare
Frivilligorganisationernas
fond för mänskliga rättigheter

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter

Fonden bildades 1991 och har fyra svenska frivilligorganisationer som huvudmän; Diakonia, Rädda Barnen, Röda Korset och Svenska Kyrkan. Fondens arbete är avsett att komplettera huvudmännens verksamhet och Sidas internationella utvecklingssamarbete inom området demokrati och mänskliga rättigheter. Fonden samarbetar med och förmedlar stöd till organisationer på aktivistnivå som spelar en strategisk roll i sina länders demokratiska utveckling och som arbetar för en ökad respekt för de mänskliga rättigheterna. Organisationernas egna analyser och prioriteringar av de lokala behoven utgör grunden för fondens bistånd. Fonden bedriver också arbete i Sverige i syfte att öka kunskapen om mänskliga rättigheter och skapa opinion i frågor som berör rättigheterna. Fondens hemsida www.humanrights.se innehåller information om detta arbete, aktuella föreläsningar och seminarier, länkar till andra hemsidor om mänskliga rättigheter och organisationer. Via hemsidan kan man också beställa de övriga skrifterna i denna serie, och prenumerera på fondens nyhetsbrev ”MR-Info”.

Frivilligorganisationernas
FOND för MÄNSKLIGA
RÄTTIGHETER

Drottninggatan 101, 113 60 Stockholm
Telefon: 08-54 54 99 70, E-post: info@humanrights.se
Hemsida: www.humanrights.se

Innehållsförteckning:

Inledning.....	4
Rättigheternas historik.....	5
Rättigheter som moral eller lag.....	6
Möjligheten att kräva sin rätt	7
Statens skyldigheter – att respektera, skydda och uppfylla	8
Att påvisa ett brott.....	9
Rätten till mat.....	11
Rätten till bostad	13
Rätten till arbete	15
Rätten till utbildning.....	17
Rätten till hälsa	19
Kulturella rättigheter	22
Mer om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna	24

Denna skrift ges ut av
Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter
Ansvarig utgivare: Anita Klum
Text: Anna Wigenmark/Nina Larrea
Stockholm, november 1999/uppdaterad november 2003

Inledning

”Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. De är utrustade med förnuft och samvete och bör handla gentemot varandra i en anda av broderskap.”

Artikel 1, FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna

Föreställ dig att du måste välja mellan rätten att försörja dig och din familj genom ett arbete, och rätten att fritt gå och rösta i riksdagsvalet – hur skulle du tänka? Kanske, att utan arbete får du ingen mat på bordet, och då svälter du ihjäl. Då spelar det ingen roll vilka kandidater som står på vallistan. Eller så tycker du att det är viktigare att kunna välja politiker som ser till att medborgarna får tillgång till arbete och mat. Allra mest troligt är att du får svårt att välja mellan dessa båda rättigheter.

Mer än en femtedel av världens befolkning lever i dag i extrem fattigdom. Arbetslöshet, undernäring och svåra hälsoproblem präglar deras vardag. Idag talar man inte bara om landsbygdsbefolkning, utan även om ytterligare grupper: människor som lever i utkanten av storstäder, under otillräckliga levnadsförhållanden med brist på rent vatten och hygien, hälsovård, utbildnings- och försörjningsmöjligheter. Att leva i extrem fattigdom är att vara berövad en stor del av sina mänskliga rättigheter; de rättigheter som ska tillförsäkra varje människa ett liv i värdighet, säkerhet, frihet och jämlikhet.

2001 antog FN:s kommission för mänskliga rättigheter resolutionen 2001/31 där man uttryckte sin djupa oro över fattigdomens utbredning. Utrotningen av fattigdomen, påpekades det, är en del av slutmålet, det vill säga alla människors åtnjutande av de mänskliga rättigheterna. FN har ytterligare klargjort sin strävan att utplåna fattigdomen genom att anta strategin för de så kallade millenniemålen, som bland annat syftar till att halvera fattigdomen till år 2015. De rättigheter som främst nämns i FN:s resolutioner om fattigdom är just ekonomiska, sociala och kulturella – tak över huvudet, mat för dagen, hälsa och utbildning. Världsbanken har också börjat använda ett mer rättighetsbaserat perspektiv i sina utvecklingsprogram. I dokumentet ”Development and Human Rights: the Role of the World Bank” från 1998 erkänns, att *alla* rättigheter och principer i den allmänna förklaringen är relevanta för utveckling, och att utveckling och mänskliga rättigheter hör intimt ihop.

Under 1990-talet inleddes en utveckling mot större förståelse och tillämpning av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna (ESK-rättigheter). Dittills hade den vedertagna principen om rättigheternas universella natur, inbördes oberoende och odelbarhet, inte fått ett verkligt genomslag. Fram till 1999 hade FN:s kommitté för övervakning av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna (Committee on economic, social and cultural rights) bara utarbetat en s.k. ”general comment” om en specifik artikel eller rättighet, rätten till bostad. General comments eller allmänna kommentarer är kommitténs tolkning av innebörden i konventionens olika artiklar och staternas tillhörande skyldigheter. Idag har detta arbete fått högre prioritering, och sammanlagt 15 allmänna kommentarer har skrivits. Mekanismerna för att utkräva och kontrollera efterlevnaden av ESK-rättigheterna håller på att effektiviseras, särskilt inom de regionala systemen för mänskliga rättigheter. På så vis har rättigheterna ytterligare utvecklats till att bli redskap i arbetet för att förbättra levnadsvillkoren i framför allt de fattigaste delarna av världen.

Sveriges arbete för ESK-rättigheterna betonas i grundlagen (1 kap. 2 § regeringsformen). Där anges att den enskildes personliga ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten, och att det särskilt ska åläggas det allmänna att trygga rätten till

arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet och för en god levnadsmiljö. Sverige har också en treårig nationell handlingsplan (regeringens skrivelse 2001/02:85) för de mänskliga rättigheterna.

Rättigheternas historik

Tanken att människans rättigheter finns inneboende i henne själv har funnits i alla tider och samhällen. Ändå har dessa rättigheter inte blivit utkrävbara förrän de kommit på prant eller blivit bindande regler.

Det moderna systemet för mänskliga rättigheter växte fram först under 1700-talet genom nationella bestämmelser som den franska rättighetsförklaringen, den amerikanska självständighetsförklaringen eller den engelska "Bill of Rights". Genom dessa dokument skyddades den enskilda medborgaren i viss mån från maktövertagande från staten.

Efter andra världskriget försvagades tron på nationalstatens förmåga att upprätthålla skyddet för sina medborgare, och begreppet mänskliga rättigheter aktualiserades inom det nya FN-systemet. År 1948 antogs den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Tillsammans med FN-stadgan var förklaringen det första försöket att ge begreppet mänskliga rättigheter universell giltighet. Förklaringen gör ingen åtskillnad mellan de ekonomiska, kulturella, medborgerliga (civila), politiska eller sociala rättigheterna. Förklaringen innehåller inte bara rättigheter, den ställer också krav på internationella och sociala reformer. Målet är att skapa en värld där alla har möjlighet att till fullo utöva sina rättigheter. Det är en plikt som åligger alla stater.

Men förklaringen är just bara en förklaring. Den innehåller möjligen moraliska förpliktelser, men är inte rättsligt bindande¹. För att världssamfundet skulle kunna kräva efterlevnad av regler behövdes internationella avtal, konventioner. Efter diskussioner i FN:s generalförsamling togs beslutet att två konventioner skulle utarbetas med den allmänna förklaringen som grund; Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (IKPMR), och Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (IKESKR). Det antogs att en konvention som omfattade hela rättighetskatalogen inte skulle få det stöd som krävdes för att gälla. Det dröjde ända till 1966 innan generalförsamlingen kunde anta de två konventionerna, och ytterligare tio år, till 1976, innan de trädde i kraft.

Den politiska världsordningen under det kalla kriget låg till grund för den polemiska diskussionen om prioriteringen av rättigheterna. "Väststaterna" förutsatte att de medborgerliga och politiska rättigheterna var absoluta och omedelbara, och att de var av mer rättslig natur och därför utkrävbara i ett rättssystem. ESK-rättigheterna ansågs däremot vara av mer politisk natur, och var inte omedelbara, i den meningen att de skulle tillämpas gradvis i mån av statens resurser. Dessutom ansågs de medborgerliga och politiska rättigheterna vara mindre kostsamma; de påstods innebära att staten inte skulle blanda sig i den enskildes privata sfär. De ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna skulle å andra sidan kräva att staten vidtar åtgärder som innebär stora offentliga utgifter. Det är ett resonemang som inte alltid stämmer. Det kostar till exempel inget att låta bli att tvångsflytta människor från sina hem, men det är kostsamt att bygga upp och underhålla ett fungerande rättssystem. Det visade sig också till slut att staternas

¹ Se kapitlet om rättigheter som moral eller lag nedan.

villighet att ratificera de båda konventionerna var underskattad. Idag har nästan samtliga FN:s medlemsstater ratificerat båda konventionerna².

De ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna har tidigare inte haft lika många förkämpar som de medborgerliga och politiska. Först på senare år har det blivit självklarare att koppla brott mot mänskliga rättigheter till ESK-rättigheterna. Många politiska fångar har blivit just det därför att de kämpat för ekonomiska och sociala rättigheter. Yttrandefriheten, organisationsfriheten och rösträtten blir en förutsättning för att kunna kräva respekt för eller belysa kränkningar av t.ex. rätten till tillfredsställande levnadsstandard, rättvis fördelning av jord, bromsmediciner mot HIV/Aids. Fler och fler enskilda organisationer ägnar sig idag åt att främja specifika ESK-rättigheter³. Uppdelningen i den internationella debatten är inte heller enligt ”Väst och Öst” utan snarare ”Nord och Syd” där de mindre utvecklade, fattigare länderna i syd generellt sett och i högre grad står för krav på rättvis fördelning av de ekonomiska resurserna och försvar av de socio-ekonomiska rättigheterna.

De mänskliga rättigheternas odelbarhet erkänns i dag av de flesta stater och internationella organisationer. De internationella instrument som antagits efter de två grundläggande konventionerna innehåller inslag från båda grupperna av rättigheter: t.ex. Konventionen om avskaffande av alla slags diskriminering av kvinnor (CEDAW, 1979) och, framförallt, Konventionen om barnets rättigheter (Barnkonventionen, CRC, 1989).

I de regionala mekanismerna för mänskliga rättigheter har ESK-rättigheter fått ökad tyngd. Den europeiska sociala stadgan har i sin reviderade form medfört fler plikter för staterna, och det amerikanska systemets tilläggsprotokoll (San Salvadorprotokollet) har ratificerats av ett flertal OAS-stater. Den afrikanska stadgan har alltid betraktat ESK-rättigheter som utkrävbara inför den afrikanska kommissionen för människans och folkens rättigheter.

Rättigheter som moral eller lag

Finns det moraliska värden som är gemensamma för alla människor i hela världen? Det finns de som hävdar att rättigheterna är inneboende i människans natur. Andra menar att mänskliga rättigheter är alltför abstrakta för att gälla utanför den lilla kärnan av människor; familjen och närmiljön; rättigheter skapas endast genom lagstiftning. Ytterligare ett sätt att se på saken är, att den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna bygger på moraliska principer och därmed ställer moraliska krav på staterna. Sättet som den allmänna förklaringen kom till på innebar att ett stort antal stater försökte hitta en gemensam värdegrund som kunde hävdas internationellt för att skydda den enskilda individen. Flera folkrättsjurister anser idag att den allmänna förklaringen till vissa delar har blivit sedvanerätt. Den skulle därmed vara rättsligt bindande (i enlighet med artikel 38 i den internationella domstolens, ICJ, stadga), även för de stater som inte ratificerat konventionen. Sedvanerätten sägs gälla bland annat förbud mot folkmord, slaveri, tortyr och diskriminering av olika slag. Förklaringen används ofta som vägledning vid bedömningar av huruvida stater lever upp till sina förpliktelser enligt IKPMR och IKESKR.

² För en fullständig lista på ratificeringar, se Frivilligorganisationernas Fond för Mänskliga Rättigheter hemsida www.humanrights.se. Intressant är att USA ännu inte ratificerat konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

³ Några exempel finns samlade på listan över hemsidor längst bak i dokumentet.

När de två konventionerna kom till fördes diskussionen om rättigheternas prioritering vidare mellan staterna i väst och öst. Det var naturligtvis inte bara rädslan för en socialiststyrd värld som låg bakom västvärldens motstånd till en katalog med ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. De skäl som anfördes var flera. De byggde bland annat på uppfattningen att ”riktiga” mänskliga rättigheter är skapade rättigheter, beviljade av staten gentemot dess medborgare. De måste därför vara så tydliga och klara att de effektivt kan utkrävas i till exempel en domstol. Medborgerliga och politiska rättigheter ansågs vara sådana legala rättigheter. ESK-rättigheterna ansågs däremot vara ideologiska, och därför mer beroende av den socialpolitik som förs i landet. Därför hävdade man att det behövdes andra instrument för att kontrollera efterlevnaden av dessa rättigheter.

Eftersom de två konventionerna trots allt antogs med samma juridiska status, nämligen som bindande folkrättsliga dokument, kan man hävda att de accepterats som juridiskt utkrävbara rättigheter i de stater som ratificerat dem, vilket också de flesta av dagens folkrättsjurister håller med om.

Mänskliga rättigheter regleras mellan stat och individ. Under det senaste årtiondet har diskussionen om internationella företag och deras ansvar för mänskliga rättigheter fått stor uppmärksamhet. Marknadsekonomi, handelshinder, strukturanpassningsprogram och andra ekonomiska åtgärder påverkar den enskilda människans rättigheter, särskilt de ekonomiska och sociala. Denna problematik behandlas utförligt i skrift nr. IV i denna serie, ”Den ekonomiska globaliseringen och de mänskliga rättigheterna.

Möjligheten att kräva sin rätt

En av de negativa följderna av den politiska debatten och den påföljande utformningen av de båda konventionerna blev att det ännu inte finns någon individuell klagorätt i mekanismen för de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna. Väststaterna ansåg det rent omöjligt eftersom det rör sig om rättigheter som endast gradvis och i mån av resurser kan infrias. Kontrollen sker istället enbart genom ett rapporteringssystem.

Bland framför allt enskilda organisationer hoppas man mycket på förslaget om ett tilläggsprotokoll till IKESKR som skulle ge individer rätt att i FN föra talan mot staten när de förhindrats att utöva sina sociala, ekonomiska eller kulturella rättigheter. Ännu har dock inte något förslag på tilläggsprotokoll vunnit tillräckligt stort stöd bland konventionsstaterna för att kunna antas. Sveriges negativa svar på det utkast som presenterades inför FN:s kommission för de mänskliga rättigheterna (1999)⁴ visade att det även i en stat som erkänt rättigheternas lika värde, odelbarhet, inbördes beroende och individualitet, fortfarande existerar en uppfattning om att de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna är alltför oprecisa för att kunna utkrävas genom ett domstolsförfarande. Samtidigt är det just möjligheten att kräva sin rätt i ett juridiskt förfarande som ger rättigheterna deras legala status. Det har sagts, att utan möjlighet till

⁴ FN:s kommission för mänskliga rättigheter var den sammanslutning som utarbetade förslaget till den allmänna förklaringen 1947. Idag arbetar kommissionen med att följa upp tillämpningen av mänskliga rättigheter, men också med att undersöka kränkningar av mänskliga rättigheter.

domstolsprövning finns det en risk att staternas skyldighet att efterleva villkoren i konventionen stannar vid politiska programförklaringar⁵.

Vid flera tillfällen har dock ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter kunnat utkrävas i ett internationellt rättssystem, trots att möjligheten formellt inte existerar. Förbudet mot diskriminering, artikel 26 i IKMPR och rätten till en korrekt rättegång, artikel 6 i Europakonventionen och artikel 14 i IKMPR, har till exempel tolkats så att de också kan ge skydd åt de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna.⁶ Men det är ändå staterna som i sin nationella lagstiftning bäst kan definiera rättigheterna och ge dem den rättsliga ställning som behövs för att göra dem individuellt utkrävbara. FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter har i sin allmänna kommentar nr 3. till IKESKR slagit fast att det är konventionsstaternas skyldighet att se till att invånarna har möjlighet att gå till domstol för att få sina rättigheter tillgodosedda. Finland har i sin konstitution från 1995 jämställt ekonomiska och sociala rättigheter med medborgerliga och politiska och gjort dem möjliga att utkrävas av enskilda. I Sverige finns sedan länge möjligheten för enskilda att gå till domstol för att få upprättelse om vissa ekonomiska eller sociala rättigheter kränkts. Skydd för rättigheterna finns till exempel i sociallagstiftningen, arbetslagstiftningen och hyreslagstiftningen, även om de ursprungligen inte skapades med ett rättighetsperspektiv utan efter socialpolitiska ställningstaganden.

I det europeiska systemet för mänskliga rättigheter har den sociala stadgan, i vilken ESK-rättigheterna finns, reviderats (1996, trädde i kraft 1999), och staternas bundenhet till reglerna har utökats. Kontrollen av hur staterna uppfyller sina åtaganden enligt stadgan har effektiviserats genom att rapporteringssystemet gjorts strängare. Numera finns rätten till kollektiva klagomål inför den europeiska ministerkommittén för vissa organisationer genom ett tilläggsprotokoll; sedan 1999 finns också en särskild kommissionär som har till uppgift att bevaka efterlevnaden av de mänskliga rättigheterna.

Statens skyldigheter – att respektera, skydda och uppfylla

Det är människan som är aktören i all ekonomisk och social utveckling. Vi är aktiva subjekt som själva eller tillsammans med andra finner lösningar för att tillfredsställa våra grundläggande behov. Människan är inte ett hjälplöst offer, utan en byggare av sin egen välfärd. Det är från denna utgångspunkt ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter ska diskuteras. Statens roll i att förverkliga de mänskliga rättigheterna är densamma oavsett vilka grupper av rättigheter man talar om. Det handlar om att **respektera, skydda** och **uppfylla** dem.

⁵ I Sydafrika har ett stort antal rättigheter införlivats i landets grundlag. Därmed har domstolarna möjlighet att döma mot staten i fall av konventionskränkningar, vilket också har gjorts i fall av t.ex. vräkningar. Se t.ex. Liebenberg, Sandra: "The protection of economic and Social Rights in Domestic Legal Systems" I Eide mfl "*Economic, Social and Cultural Rights*", 2001.

⁶ Se till exempel Europadomstolens uttalande i "the Airey-case" från 9 oktober 1979 där det sägs att "while the convention sets forth what are essentially civil and political rights, many of them have implications of a social and economic nature/.../" Se också Martin Scheinin, Economic Rights as Legal Rights, i Eide mfl "*Economic, Social and Cultural Rights*".

FN:s kommitté för de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna har fastställt hur och på vilka nivåer staten har skyldigheter att se till den enskilda medborgarens rättigheter⁷. Att **respektera** en rättighet betyder att staten inte får begränsa tillgången till en rättighet om den kan åtnjutas av individen. Det betyder också att staten inte får undanhålla information som kan underlätta för individen att få tillgång till en rättighet. Staten måste också **skydda** individen, det vill säga se till att inte tredje part fråntar individen hennes rättigheter. Till exempel kan staten genom lagstiftning förhindra att hyresvärdar tar ut ockerhyra eller tillhandahåller undermåliga bostäder. Staten måste också se till att traditionella sedvänjor som kränker den enskildes rättigheter inte tillämpas. I den bemärkelsen måste alltså den enskildes rätt tas hänsyn till framför en kollektiv rätt att utöva kulturella eller religiösa seder. Att **uppfylla** en rättighet innebär både att *underlätta* för att rättigheten ska kunna åtnjutas, men också att *tillhandahålla* den direkt om individen av olika anledningar inte själv kan tillgodogöra sig sin rätt. Till exempel ska staten tillhandahålla socialförsäkring till nytta för den som för tillfället är utan egna försörjningsmöjligheter (artikel 9 i IKESKR).

En av reglerna i IKESKR som är direkt tillämplig och bindande oavsett tillgång till resurser, är artikel 2 (punkt 2): Konventionens rättigheter ska garanteras ”*utan åtskillnad av något slag på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationell eller social härkomst, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt*”. Principen om ickediskriminering gäller utan hänsyn till vilken utvecklingsnivå landet befinner sig på.

Diskriminering kan vara inbyggd i rättssystemet, den kan finnas i politiska program eller i de institutioner som verkställer dem. Om ett land inte har ekonomisk möjlighet att bygga sjukhus i alla regioner, behöver det inte innebära diskriminering – om det däremot visar sig att de politiska besluten innebär att inga sjukhus finns i fattiga områden eller områden där ursprungsbefolkning bor, eller om sjukhuspersonalen i dessa områden inte talar invånarnas språk, handlar det förmodligen på faktisk diskriminering.

I artikel 2 nämns också att staterna kan förverkliga rättigheter genom internationellt bistånd; därmed uppmanas stater med mindre resurser att söka hjälp när de egna ekonomiska resurserna inte räcker till, samtidigt som stater med givarmöjligheter uppmanas att ge sitt stöd .

Att påvisa ett brott

De grundläggande bestämmelserna om en stats juridiska skyldighet att leva upp till internationella avtal finns i *Wienkonventionen* om traktaträtten från 1969. En stat som ratificerat en konvention är folkrättsligt (gentemot andra stater) bunden vid den och måste ärligt agera enligt dess bestämmelser. Staten kan aldrig hävda att intern lagstiftning förhindrar den från att leva upp till reglerna i det internationella avtalet (artikel 26 och 27).

Att bedöma om en stat följer bestämmelserna i IKESKR har visat sig vara en grannlaga uppgift. Delvis därför att reglerna är så starkt förknippade med social och ekonomisk utveckling och kanske framför allt därför att konventionen inte ställer explicita krav på hur staterna ska agera.

⁷ Se till exempel kommitténs generella kommentar Nr. 12, ”the Right to Food” UN doc. E/C.12/1999/5.

Det första försöket att konkretisera staternas skyldigheter, definiera innehållet i de individuella rättigheterna och beskriva typiska brott mot de mänskliga rättigheterna inom det ekonomiska, sociala och kulturella området, gjordes 1986. En samling folkrättsjurister, sammankallade av ett antal institutioner, utarbetade de så kallade Limburgprinciperna, som beskriver staternas skyldigheter enligt IKESKR. Artikel 21 i Limburgprinciperna behandlar artikel 2 i konventionen där det ställs krav på ett gradvis förverkligande (progressive achievement) av alla mänskliga rättigheter: *”Skyldigheten betyder att konventionsstaterna så snabbt som möjligt ska påbörja förverkligandet av rättigheterna. Under inga förhållanden ska detta tolkas som en underförstådd rätt för staterna att på obestämd tid skjuta upp ansträngningarna för att nå ett fullständigt förverkligande. Tvärtom har alla konventionsstater en skyldighet att genast ta itu med infriandet av sina plikter enligt konventionen.”* I de riktlinjer som antogs som en följd av Limburgprinciperna 1997 (”the Maastricht Guidelines”) understryks också att det är staten som har bevisbördan för att rättfärdiga bristen på förverkligande av rättigheterna.

I en av sina allmänna kommentarer till IKESKR (nr.3) har FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter utvecklat principen ”achieve progressively”: vissa av skyldigheterna ska och kan genomföras omedelbart och oavsett en stats ekonomiska situation – dels skyldigheten att arbeta emot diskriminering, dels att rent faktiskt vidta åtgärder för att förverkliga rättigheterna i konventionen. Att inte göra något alls är med andra ord ett brott mot konventionen.

Försök att bevisa kränkningar av t.ex. rätten till bostad eller rätten till arbete genom ett lands generella statistik har ofta visat sig ofruktbart, eftersom konventionen inte ställer krav på ett omedelbart avskaffande av arbetslöshet eller bostadsbrist. Det är i stället i brytningspunkten mellan åtagandet, (de konventioner staten anslutit sig till och eventuella reservationer) och det möjliga, praktiska handlandet, som man kan upptäcka att en stat begått brott mot rättigheterna i konventionen. Kommittén för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter har under de senaste åren i sina allmänna kommentarer utarbetat s.k. ”minimum core content” eller rättigheternas kärninnehåll, och till dessa kopplar kommittén staternas grundskyldigheter, ”minimum core obligations”. När konventionens innehåll har definierats tydligare (genom kommitténs allmänna kommentarer eller genom de särskilda rapportörernas arbete, men även genom forskares arbete), blir det också lättare att hitta *indikatorer* för att kunna mäta staternas efterlevnad.⁸ Statistik kan användas i viss mån som ”benchmark”, men man måste vara mycket aktsam på uppgifternas tillförlitlighet. På samma sätt kan man också använda sig av oberoende rapporter och uppgifter, t.ex. skuggrapporter från enskilda organisationer.

Förutom fullständig passivitet och ett accepterande av diskriminering, finns ytterligare några exempel på statligt agerande som indikerar konventionsbrott:

- Att medvetet genomföra lagstiftning eller en social-ekonomisk politik som innebär faktiska försämringar för enskilda individer utan att detta är rättfärdigat,
- Att inte upprätthålla nationellt fastslagna ”anständighetsnivåer” eller leva upp till minimistandarder, trots att detta är möjligt,

⁸ I det reviderade europeiska systemet har rapporteringsskyldigheten för den sociala stadgan ändrats så, att alla medlemsländer rapporterar om hur man lever upp till vissa artiklar under samma år. Så kan jämförelser göras på ett tydligare sätt i ett mindre område, där staterna har liknande förutsättningar.

- Att i akt och mening inte erkänna ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter som de facto rättigheter och inte heller skapa strategier eller policyprogram för hur rättigheterna ska förstärkas,
- Att inte skapa förutsättningar för rättigheternas utövande,
- Att omöjliggöra för enskilda att få ersättning eller kompensation om rättigheterna kränkts.

Rätten till mat

”Envar har rätt till en levnadsstandard, som är tillräcklig för hans egen och hans familjs hälsa och välbefinnande, däri inbegripet föda, kläder, bostad, hälsovård och nödvändiga sociala förmåner”

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 25.

Mat är inte en global bristvara. Det är inte kvantiteten utan människors möjlighet att skaffa sig mat, som orsakat så mycket lidande i världen. Fattigdom är fortfarande den största orsaken till undernäring. 800 miljoner människor lider av kronisk hunger. 160 miljoner barn under fem år lider av undernäring. Kränkningarna mot rätten till mat och rätten att slippa vara hungrig pågår ständigt. Rätten till mat är mycket nära knuten till rätten till liv, och ingår i det som det internationella regelverk för mänskliga rättigheter kallar ”tillfredsställande levnadsstandard”⁹.

Rättighetens innebörd

Kommittén för ESK-rättigheter har skrivit en allmän kommentar till rätten till mat, Nr.12. Där definieras rätten, och statens motsvarande förpliktelser.

Rätten till mat betyder:

- Att varje kvinna, man och barn, ensamma eller tillsammans med andra, i alla situationer ska ha ekonomisk och fysisk tillgång till tillräcklig och lämplig föda,
- Att maten inte får vara så dyr att en människas totala inkomst går åt till mat - det måste finnas pengar över för att fylla andra basbehov, som bostad, kläder, sjukvård,
- Att statliga bidrag som kompletterar inkomsten ska fördelas på ett människovärdigt sätt,
- Att möjligheten att skaffa sig mat aldrig får innebära att andra mänskliga rättigheter kränks.¹⁰

Med tillräcklig och lämplig föda menas att maten ska vara fri från föroreningar, den ska vara kulturellt acceptabel och ha en sådan kvalitet att den innehåller alla livsnödvändiga näringsämnen.

Tidigare var rätten till mat ofta kopplad till produktionen av mat – man resonerade att det helt enkelt inte fanns tillräcklig mycket mat. I dag handlar det allt mindre om brister i kvantitet och

⁹ Fondens skriftserie innehåller en särskild skrift, nr. IV, ”Rätten till mat”.

¹⁰ Se även Rolf Künneberg ”Food and Freedom”, 1999 och Asbjørn Eide ”The Right to an Adequate Standard of Living Including the Right to Food” i Eides mfl Economic, Social and Cultural Rights”.

allt oftare om resursfördelning, att ge människor tillgång till den mat som finns. Undernäring och bristsjukdomar existerar i såväl fattiga som rika länder.

Statens förpliktelser

Rätten till mat innebär främst en skyldighet för staten att **respektera** och **skydda** varje människas rätt och möjlighet att försörja sig själv. Till exempel genom att respektera land- och egendomsrättigheter, genom att inte bryta upp etablerade och fungerande handelsbruk eller genom att skydda enskildas produktionstillgångar mot exploatering av storföretagen. Om människan trots detta inte kan försörja sig själv, är det statens skyldighet att **förse** sin befolkning med näringsriktig mat. Men inte i första hand genom att ”dela ut bröd till massorna”. Skyldigheten kan inbegripa allt ifrån ett utbyggt socialförsäkringssystem som kompletterar förvärvsinkomsterna till agrara fördelnings- eller produktionsreformer. De åtgärder som krävs ska genomföras utifrån varje lands egna förutsättningar och i enlighet med de omständigheter som råder i landet. Samtidigt har alla konventionsstater till IKESKR en gemensam skyldighet att förhindra hunger. Ytterst ska detta ske genom att säkerställa en rättvis fördelning av världens livsmedelstillgångar.

Internationell reglering

Rätten till mat har formulerats i flera olika konventioner och förklaringar som till exempel när det gäller väpnade konflikter, flyktingars förhållanden, bistånd i samband med naturkatastrofer, förhållanden i fängelser, regleringar av minimilöner, naturtillgångar etc.

Några av de viktigaste internationella instrumenten är:

Artikel 25.1 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna

Artikel 11(1) i den internationella konventionen om sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter (IKESKR).

Artikel 5 i den internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD).

Artikel 14 i den internationella konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW).

Artiklarna 24 och 27 i den internationella konventionen om barnets rättigheter (CRC).

Artikel 4 i den europeiska sociala stadgan.

Artikel 21 i den afrikanska stadgan om människans och folkens rättigheter.

Rätten till bostad

”Envar har rätt till en levnadsstandard, som är tillräcklig för hans egen och hans familjs hälsa och välbefinnande, däri inbegripet föda, kläder, bostad, hälsovård och nödvändiga sociala förmåner”

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 25.

Artikel 25 i den allmänna förklaringen räknar upp vad som ingår i en internationellt godkänd *skälig* levnadsstandard. Förutom mat, ingår bland annat allas rätt till en bostad. Artikel 11 i IKESKR slår fast att konventionsstaterna ska vidta lämpliga åtgärder för att säkerställa rätten till en tillfredsställande levnadsstandard. Men med ett växande antal hemlösa, även här hemma i Sverige, vet vi att målet är långt ifrån förverkligat. Ingen stat har hittills uppfyllt plikten att se till att alla invånare har tillgång till en lämplig bostad. Det kan bero på en otillräcklig socialpolitik, det kan i värsta fall bero på medvetna strategier i krig, som 1998/1999 i Kosovo där 100 000-tals människor drevs på flykt. Ett klassiskt och tydligt fall är Dominikanska Republiken där myndigheterna 1993 bestämde sig för att riva en kåkstad och tvångsutrymde 30000 familjer för syftet. Tusentals blev hemlösa. Behandlingen av människorna kritiserades av FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som uppmanade republiken att omedelbart vidta åtgärder för att främja full respekt för rätten till en tillfredsställande bostad. (UN. Doc. E/C.12/1994/15)

Rättighetens innebörd

FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter har kommenterat och definierat rätten till bostad (General Comment no. 4).

Rättigheten innebär:

- skydd mot godtycklig avvisning från sin bostad och mot trakasserier och hot,
- tillgång till inrättningar och infrastrukturer som är nödvändiga för att människor ska kunna leva säkert, ha god hälsa, äta näringsriktigt och leva någorlunda ”bekvämt”. Det betyder rent vatten, energi för matlagning, värme och ljus, sanitets- och tvättmöjligheter, möjlighet att förvara mat, göra sig av med sopor och avlopp,
- att bostaden inte är så dyr att man inte också klarar av att tillfredsställa andra grundläggande mänskliga behov,
- att den är beboelig, den ska klara regn, storm och kyla, värme etc,
- att den ska vara möjlig att bo i även om man är funktionshindrad eller gammal,
- att den är uppförd på lämplig plats och ger de boende tillgång till skola, sjukvård, barnomsorg med mera,
- att den är anpassad efter den kultur och det klimat där den ska användas.

Statens förpliktelser

ESK-kommittén visar i sin kommentar ett visst mått av förståelse för att alla stater inte har eller inte omedelbart kan uppfylla de krav på lämplig bostad för alla som artikeln ställer. Oavsett hur en stats ekonomiska utveckling ser ut, så finns det ändå vissa mått och steg som genast kan vidtas. Framför allt kan staterna **respektera** rätten till bostad genom att avstå från att utföra, stödja eller tolerera sådana handlingar som kränker enskildas integritet eller gör intrång i individens frihet att

använda de tillgångar som behövs för att uppfylla familjens, individens, hushållets eller samhällets bostadsförsörjning. Människor ska inte godtyckligt avvisas från sina bostäder, de ska ha möjlighet att bygga sina egna hem och ordna sina levnadsförhållanden så att det passar deras kultur, färdigheter, personliga behov och önskningsar.

Statens plikt att **skydda** enskildas rätt till bostad kan till exempel uppfyllas genom ett starkare hyresrättsligt skydd, med regler som förhindrar övergrepp från hyresvärdar, och som ger de utsatta en möjlighet till kompensation om deras rättighet har kränkts.

Att **uppfylla** rätten till bostad är den mest långtgående av skyldigheterna. Det innebär ett åliggande för staten att vidta de åtgärder som behövs för att garantera rätten till lämplig bostad. Det kan ske genom exempelvis skatteuttag, regleringar av hyresnivån, genom bidragssystem eller genom faktiskt byggande av bostäder. Staterna förpliktas att göra en nationell plan för bostadsförsörjningen och dessutom, om det behövs, ändra eller stifta ny lag. Särskild hänsyn ska tas till särskilt utsatta grupper. Staterna mer eller mindre förbjuds att ändra lagar som gynnar de redan prioriterade på bekostnad av de svagare grupperna.

Internationell reglering

Att ha tillgång till en bostad där man kan leva i säkerhet, värdighet och fred, är förutsättningen för att man ska kunna åtnjuta en rad mänskliga rättigheter. Men enligt statistik från FN saknar en miljard människor världen över en lämplig bostad. Ytterligare 100 miljoner saknar bostad helt och hållet. Rätten till bostad för alla finns nedtecknad i:

Artikel 25.1 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna.

Artikel 11(1) i den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, (IKESKR).

Artikel 5 (e) (iii) i den internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering, (CERD).

Artikel 14 (2)(h), i den internationella konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW).

Artikel 27, i den internationella konventionen om barnets rättigheter (CRC).

Artikel 31 i den europeiska sociala stadgan.

Som generell rättighet, det vill säga en rättighet för alla, och inte bara för enstaka, särskilt utsatta grupper, saknas den dock i flera viktiga instrument, till exempel den Afrikanska stadgan.

Rätten till arbete

”Envar har rätt till arbete, till fritt val av sysselsättning, till rättvisa och tillfredsställande arbetsförhållanden och till skydd mot arbetslöshet.”

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 23.

Av världens sex miljarder människor, lever 2,8 miljarder på mindre än två dollar om dagen. 1,8 miljarder lever på mindre än en dollar om dagen¹¹.

Kommittén för ESK-rättigheter har ännu inte skrivit någon allmän kommentar till rätten till arbete. IKESKR:s artikel 6 lyder: *”Konventionsstaterna erkänner rätten till arbete, vari inbegrips rätten för envar till möjlighet att förtjäna sitt uppehälle genom arbete som han fritt valt eller antagit...”*. Rätten till arbete kan sägas vara knuten till rätten till mat och liv; för att åtnjuta ett värdigt liv räcker det inte med att staten förser människorna med mat, utan rätten diskuteras ofta som *”the right to feed oneself”*¹², eller rätten att försörja sig. Rätten kan också kopplas till artikel 9 i IKESKR som ålägger staten att garantera social trygghet genom socialförsäkring. I den europeiska sociala stadgan har rätten till arbete stärkts genom revideringen 1996. Däremot har rätten till arbete internationellt hittills inte tolkas som en absolut rättighet, utan som en målsättning.

Beträffande rättigheter inom arbetslivet är det däremot få områden som är omgärdade av så omfattande internationell reglering. De flesta har skapats av den internationella arbetsorganisationen ILO (International Labour Organisation). Arbetsorganisationen bildades redan 1919 med syftet att på sikt bidra till en evig och universell fred. En sådan fred kan bara byggas på social rättvisa, resonerade grundarna. 1946 blev ILO FN:s första fackorgan. Medlemsstaterna representeras av regering, arbetstagare och arbetsgivare.

De viktigaste områden som ILO-konventionerna täcker (s.k. core conventions) är rätten till föreningsfrihet och förhandlingsfrihet, förbud mot tvångsarbete, skydd mot diskriminering och regler om barnarbete.

Rättighetens innebörd

Arbetet är människans främsta inkomstkälla. Det är ofta grundförutsättningen för vår möjlighet att livnära oss och fylla våra grundläggande behov. Arbete har, liknande utbildningen, också en sådan betydelse i vårt samhälle att den anses bidra till människovärdet, till den personliga utvecklingen och till ett liv i värdighet. Rätten att välja arbete refererar historiskt till förbudet mot slaveri och tvångsarbete. En aktuell diskussion rör trafficking, d.v.s. människohandel för tvångsarbete; fenomenet behandlas framför allt i samband med sexhandel. Problemet är dock inte nytt. En internationell konvention om avskaffandet av människohandel och utnyttjande av andra människor för prostitution antogs redan 1949, och grundade sig på tidigare instrument för avskaffandet av slavhandel.

I den senaste utvecklingen av arbetares rättigheter har konventionen om migrantarbetares rättigheter antagits (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant

¹¹ World Bank: *”World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty”*.

¹² Se t.ex. diskussioner inom organisationen FIAN, Foodfirst Information and Action Network, www.fian.org

Workers and Members of Their Families, trädde i kraft 1 juli, 2003). Den syftar till att säkra trygghet och rättigheter för de miljoner människor som rör sig över internationella gränser varje år för att söka arbete¹³.

Statens förpliktelser

När det i IKESKR står att ”konventionsstaterna erkänner rätten till arbete” avses rätten att *få* arbeta. Staternas främsta skyldighet enligt konventionen är att se till att ingen utestängs från arbetsmarknaden och att **skydda** människor från att förlora sina arbeten på ett orättfärdigt sätt. Skyldigheten att **respektera** rättigheten att fritt välja sitt arbete, innebär dock *inte* ett åliggande för staten att förse alla med ett arbete. Enligt Limburgprinciperna är det emellertid staternas skyldighet att anstränga sig för att uppnå full sysselsättning. På samma sätt har stater, genom till exempel den Europeiska sociala stadgan och EU:s nya konstitution (Amsterdamfördraget, som undertecknades 1997 och trädde ikraft 1999) i målsättningarna åtagit sig att bekämpa arbetslösheten. Men det är egentligen bara i nationell lagstiftning som det skapats möjligheter att utkräva rätten att få ett arbete. Och även där är exemplen få och anpassade för vissa särskilda grupper, till exempel människor med funktionsnedsättningar som exkluderar dem från vissa arbeten.

Internationell reglering

Inför arbetet med FN:s allmänna förklaring ville Sovjetunionen att artikeln om rätten till arbete skulle ge staterna en skyldighet att använda all sin makt och sina resurser för att ge sina medborgare arbete. Så skrevs aldrig förklaringen, och Sovjets uppfattning fick inte heller gehör vid författandet av IKESKR. Istället fick staten en skyldighet att ge sina medborgare rätten att välja sina arbeten själva.

I IKESKR finns flera artiklar som är kopplade till arbete. Artikel 6 reglerar rätten till arbete, artikel 7 reglerar arbetsvillkoren, särskilt löne- och arbetsförhållandena, artikel 8 handlar om rätten att bilda fackföreningar och artikel 10 fastställer ett visst skydd för kvinnor (mödrar) och barn i arbete.

Rätten till arbete finns reglerad i ibland annat:

Artikel 23 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna.

Artikel 6 (även 7 och 8) i den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (IKESKR).

Artikel 11 i den internationella konventionen om avskaffande av all slags diskriminering mot kvinnor (CEDAW).

Artikel 5(e)(i) i den internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD).

Artikel 1 i den europeiska sociala stadgan.

Artikel 15 i den afrikanska stadgan om människans och folkens rättigheter.

Artikel 32 i den internationella konventionen om barnets rättigheter (CRC).

¹³ Sverige har inte skrivit under eller ratificerat konventionen.

Rätten till utbildning

”Envar har rätt till utbildning. Utbildningen skall vara kostnadsfri, åtminstone på de elementära och grundläggande stadierna. Den elementära undervisningen ska vara obligatorisk. Yrkesundervisning och teknisk undervisning skall vara allmänt tillgänglig. Den högre utbildningen ska stå öppen i lika mån för alla på grundval av deras duglighet.”

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 26(1).

Rätten till utbildning kan sägas vila på principer från såväl de medborgerliga och politiska som de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna. Den är också en av de få mänskliga rättigheter där det är universellt accepterat att statens plikt att hålla utbildning tillgänglig, också motsvaras av en skyldighet för individen att utöva rättigheten. Rätten till utbildning kan sägas vara en grundförutsättning för att kunna utöva alla andra mänskliga rättigheter. Det finns ett internationellt samförstånd om att utbildning ska syfta till att möjliggöra människans utveckling av sin personlighet och värdighet, till att aktivt delta i det fria samhället och bidra till förståelsen och respekten för de mänskliga rättigheterna.

Rättighetens innebörd

Att erbjuda alla barn tillgång till gratis grundskoleutbildning är kärnan i rätten till utbildning. Men i IKESKR tas också hänsyn till alla de vuxna människor som saknar läs- och skrivkunskaper. Utbildning för alla som inte erhållit grundskoleundervisning ska därför uppmuntras. Utbildning efter grundskolan ska göras allmänt tillgänglig och åtkomlig för alla och den ska successivt också göras kostnadsfri. Högre utbildning ska göras åtkomlig för alla som är lämpade för undervisningen.

De olika konventionerna på området lämnar det inte helt och hållet fritt för staterna att utforma innehållet i utbildningen. IKESKR, Barnkonventionen och UNESCO:s (FN:s organisation för vetenskap, utbildning och kultur) konvention mot diskriminering i utbildning från 1960, skiljer sig lite åt i definitionerna om innehållet i utbildningen, men grunderna är gemensamma.

Utbildningen ska syfta till:

Att utveckla varje människas personlighet och värdighet,

Att möjliggöra ett aktivt deltagande i ett fritt samhälle i en anda av ömsesidig tolerans och respekt för andra civilisationer, kulturer och religioner.

Att utveckla respekt för familjen, för nationella värderingar och naturmiljön.

att utveckla respekt för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter och för bibehållandet av fred och frihet.¹⁴

Statens förpliktelser

I Somalia läggs idag 1% av statens utgifter på hälsosektorn, 2% på utbildning, och 38 procent på försvars- och militära utgifter. I USA är motsvarande siffror 21%, 2% och 15%¹⁵. FN:s särskilda rapportör för rätten till utbildning förespråkar en miniminivå på sex procent.

¹⁴ Se vidare Manfred Nowak *”The Right to Education”* i Eides mfl, Economic, Social and Cultural Rights.

Siffror från UNICEF (The state of the world's children, 1999) visar att det finns 855 miljoner vuxna analfabeter i världen. Två tredjedelar av dem är kvinnor. Också barn tillhörande minoriteter är ofta utestängda från undervisning och även om de väl börjar hoppar många av eftersom de inte förstår sina lärare och inte får undervisning på sitt eget modersmål.

Staternas viktigaste och första uppgift är att göra skolorna åtkomliga för alla barn, oavsett kön och oavsett etnisk tillhörighet. Det är en omfattande utmaning för fattiga stater med utspridd landsbygds- och nomadbefolkning. I artikel 14, IKESKR, gjordes därför ett undantag för de konventionsstater som vid ratificeringen inte kunde leva upp till kraven på obligatorisk och gratis grundutbildning för alla barn. Artikel 14 är skriven främst för utvecklingsländer och kräver, istället för omedelbar verkställighet, att konventionsstaterna inom loppet av två år gör en plan för de åtgärder som behöver vidtas för att gradvis bygga ut grundskoleutbildningen. Precis som med andra skyldigheter enligt IKESKR är det dock alla konventionsstaters skyldighet att samarbeta för att rättigheten ska kunna uppfyllas.

Staternas andra skyldighet är att se till att grundskolebarn inte utestängs från utbildning på grund av exempelvis diskriminering. Förbudet mot diskriminering är grundläggande i både IKESKR och IKMPR och staterna har en primär skyldighet att oavsett ekonomiska förutsättningar agera för att motverka särbehandling. Det kan ske genom lagstiftning, men också genom t ex policyprogram och administrativa förhållningsregler.

Statens tredje skyldighet är att **respektera** föräldrarnas rätt att välja utbildning. IKESKR gör dock vissa begränsningar för föräldrarnas val: att inte låta barnen gå i skola över huvud taget är inte tillåtet, kravet på obligatorisk skolgång går före föräldrarnas rätt att välja. Obligatorisk undervisning har ansetts vara ett viktigt medel för att skydda barnen mot ekonomisk exploatering. I artikel 32 i barnkonventionen erkänns barnens rätt till skydd mot ekonomiskt utnyttjande och mot att utföra arbete som kan vara skadligt eller hindra barnets utbildning eller äventyra barnets hälsa eller fysiska, psykiska, andliga, moraliska eller sociala utveckling. Någon minimiålder för barnarbete har inte konventionen föreslagit. Enligt ILO:s konvention 138 är dock en rekommenderad ålder 15 år, 14 under vissa förhållanden. Barnen har inte getts någon egen rätt att välja utbildning. Det är föräldrarna som avgör vilken sorts undervisning som är bra för barnen. Rätten att välja har dock inte tolkats som en skyldighet för staten att erbjuda sådana skolor eller utbildningar som föräldrarna efterfrågar. Finns det godtagbar grundutbildning i statlig regi så kan inte staten anses vara skyldig att leva upp till föräldrarnas särönskemål. Däremot kan staten inte hindra föräldrarna från att sätta barnen i den skola de önskar. De enda krav som staten kan ställa på skolan är att den ska följa fastställda läroplaner och att undervisningen ska leva upp till principerna om respekt för mänskliga rättigheter och människans värde som finns nedtecknade i artikel 1 i IKESKR.

Föräldrarna kan emellertid kräva att de statliga skolorna respekterar deras religiösa eller filosofiska uppfattning. Europadomstolen har påpekat att obligatorisk sexualundervisning måste ges i en anda av objektivitet och på ett kritiskt och pluralistiskt sätt (Fallet Kjeldsen, Busk, Madsen och Pedersen 7 dec. 1976) och FN:s kommitté för mänskliga rättigheter har sagt att påtvingad religionsundervisning bara är förenligt med artikel 18(4) i IKMPR om den ges på ett neutralt och objektivt sätt och respekterar föräldrarnas övertygelse (Fallet Hartikainen v Finland no. 40/1978)

¹⁵ UNESCO:s rapport 2003.

Internationell reglering

Rätten till utbildning regleras i ett flertal internationella konventioner.

Artikel 26 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna.

Artikel 13 och 14 i den internationella konventionen om ekonomiska och sociala rättigheter (IKESKR).

Artikel 10 i den internationella konventionen om avskaffandet av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW).

Artikel 5 (e) (v) i den internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering (CERD).

Artikel 28 och 29 i den internationella konventionen om barnets rättigheter (CRC).

Artikel 26 i den amerikanska konventionen om mänskliga rättigheter.

Artikel 10 i den europeiska sociala stadgan (bara rätten till yrkesutbildning).

Artikel 17 i den afrikanska stadgan om människans och folkens rättigheter.

Artikel 2 i första tilläggsprotokollet till den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter.

Rätten till hälsa

Konventionsstaterna erkänner rätten för envar att såväl i fysiskt som i psykiskt avseende åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa.

Av konventionsstaterna vidtagna åtgärder för att till fullo förverkliga denna rätt skall innefatta sådana, som är nödvändiga för att

- a) minska foster- och spädbarnsdödligheten samt främja barnets sunda utveckling;*
- b) förbättra alla sidor av samhällets hälsovård och den industriella hälsovården;*
- c) förhindra uppkomsten av, behandla och kontrollera epidemier, folk- och yrkessjukdomar samt andra sjukdomar;*
- d) skapa villkor som tillförsäkrar envar läkar- och sjukhusvård i händelse av sjukdom*

IKESKR, Art.12

Att kräva att man ständigt ska få vara frisk är naturligtvis omöjligt. Om man däremot ser på hälsa som en del av den mänskliga välfärden och rätten till ett värdigt liv, så kan man också tillmäta staterna plikt att uppfylla denna rätt. Tolkningarna har gått isär i frågan om man menar just en allmän folkhälsa eller den enskilda människans rätt till hälsa. Vad menas med *bästa uppnåeliga hälsa*? Och hur ska man mäta denna uppnådda hälsa? Det står i alla fall klart att vissa samhällsgrupper i olika länder har svårt att få tillgång till denna rättighet (t.ex. kvinnor, illegala invandrare eller flyktingar, fångar).

Spridningen och konsekvenserna av HIV/Aids är intimt förknippade med mänskliga rättigheter. Avsaknad av respekt för rättigheter förvärrar spridningen, och sjukdomen försvårar förverkligandet av rättigheter. Särskilt tydligt är att spridningen av HIV/Aids är störst bland utsatta grupper och i underutvecklade områden med stor fattigdom. HIV/Aids-relaterade rättigheter är många: rätten till liv; frihet och personlig säkerhet; hälsa; ickediskriminering; rättssäkerhet; rörelsefrihet; asyl; ett privatliv; information; åsiktsfrihet och föreningsfrihet; arbete;

utbildning; social säkerhet och välstånd; att ta del av vetenskapliga framsteg och forskning; att bli behandlad under värdiga förhållanden...

Rättighetens innebörd

Under lång tid fanns ingen samordning av tolkningen av rätten till hälsa inom de olika FN-kommittéerna. 1999 antog Kvinnokommittén (CEDAW) en allmän rekommendation om kvinnor och hälsa, och samma år påbörjade kommittén för ekonomiska sociala och kulturella rättigheter en allmän kommentar som antogs 2000 (kommentar Nr.14). I den senare finns tydliga och grundliga tolkningar både av rätten och av statens förpliktelser.

Rätten till hälsa ska inte endast innebära tillgång till tillräcklig hälsovård utan också rätten till sådana förhållanden som inverkar på individens hälsa, som rent vatten och avlopp, utbildning och information om hälsa, tillgång till mat och hälsosamma boende- och arbetsmiljöer. Kommittén understryker också vikten av att skydda kvinnor och barn från diskriminering när det gäller hälsa, och att beslut som rör folkhälsa ska tas med största möjliga mått av folkligt deltagande¹⁶.

Statens förpliktelser

Kommittén tolkar statens förpliktelser på två sätt: dels vad staten ska *avstå* från att göra, dels vilka åtgärder som ska *vidtas*. Rätten ska respekteras, skyddas och uppfyllas. Till exempel ska, enligt kommittén, staten inte begränsa tillgången till preventivmedel, vilket är en mycket kontroversiell fråga. Över huvud taget tar kommittén hänsyn till utvecklingen inom området för kvinnors rättigheter och tolkar in en plikt för staterna att införa ett genderperspektiv i sina hälsoprogram, även om IKESKR inte har gjort det i formuleringen av artikeln. Staten ska informera sina medborgare om hälsorisker. Ett exempel på när kränkning av rätten till hälsa begicks genom brist på information är härdsområdet i kärnkraftsverket Tjernobyl i dåvarande Sovjetunionen 1986. Det tog tolv timmar innan olyckan offentliggjordes, och personal som sändes dit för att städa informerades inte om strålningsrisken. Staten ska vidta åtgärder som ökar den allmänna hälsan genom att ha en politik för genomförande av förbättringar, lagar och bestämmelser som tillgodoser behoven av vaccinationsprogram, tillgång till hälsovård genom sjukhus, vårdcentraler, kunnig personal och mediciner, socialförsäkringssystem, mm.

För att utvärdera hur staten uppfyller rätten till hälsa på individnivå har kommittén fastställt fyra standardkriterier:

tillgänglighet i så måtto, att det existerar tillräckligt med personal, lokaler och "varor", dvs. mediciner och instrument etc. ("availability"),
tillgänglighet i den meningen, att ingen diskriminering förekommer i form av fysisk tillgång, information eller kostnader ("accessibility"),
hälsosektorn ska ta kulturella och etiska hänsyn ("acceptability"), och
kvaliteten på hälsoservice ska vara av medicinskt vetenskaplig god standard ("quality")

Internationell reglering

Rätten till hälsa går att länka direkt till rätten till liv, som uttrycks i IKMPR art.6, och i viss mån art.7 som förbjuder stater att tillåta att medborgare utsätts för grym och omänsklig behandling eller medicinska experiment. Det refereras också till rätten till hälsa i dessa dokument:

¹⁶ "Core obligations: building a framework for economic, Social and Cultural Rights", Audrey Chapman, Sage Russel (eds.), 2002 Intersentia Antwerpen/Oxford/New York, s.194 ff.

**Introduktionshäfte till MR-fondens skriftserie
om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter**

Art.3 (rätt till liv) och 25 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna
Artikel 12 i den internationella konventionen om ekonomiska och sociala rättigheter (IKESKR)
Art.12 i den internationella konventionen om avskaffandet av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW).
Art.5 i den internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering (CERD).
Art.24 i den internationella konventionen om barnets rättigheter (CRC).
Art.3 och 11 i den europeiska sociala stadgan.
Art.16 i den afrikanska stadgan om de mänskliga rättigheterna.
Art.10 i tilläggsprotokollet till den amerikanska konventionen om de mänskliga rättigheterna på det ekonomiska, sociala och kulturella området (San Salvador-protokollet).

Kulturella rättigheter

”Envar har rätt att fritt ta del i samhällets kulturella liv, att njuta av konsten samt att bli delaktig av vetenskapens framsteg och dess förmåner.

Envar har rätt till skydd för de moraliska och materiella intressen som härrör från varje vetenskapligt, litterärt eller konstnärligt verk till vilket han eller hon är upphovsman.”

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, art.

27

Konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna, IKMPR, skyddar på många sätt utövandet av kultur. Här finns rätten till religion och skyddet av mötesfrihet och yttrandefrihet. Artikel 27 i IKMPR innehåller *minoritetskyddet*, som ger upphov till kollektiva rättigheter för särskilda grupper, men inte till individuella. Individens kulturella rättigheter finns uppräknade i artikel 15 i IKESKR och föregås av artikel 27 i den allmänna förklaringen. Artikel 15 är en omfattande artikel som innehåller inte bara flera typer av rättigheter utan också hur rättigheterna ska upprätthållas och vikten av internationellt samarbete på området.

Mycket lite har skrivits om denna grupp av rättigheter, men konventionsstaterna har naturligtvis skyldighet att i samma mån tillgodose dem som de ekonomiska och sociala rättigheterna. En svårighet med uppfyllandet är att begreppet ”kultur” ofta länkas samman med grupper av befolkningar. I tolkningen av rättigheterna måste alltid en avvägning göras för att tillgodose den individuella rättigheten. I bevarandet av ett folks kultur i meningen värderingar, seder och bruk i enlighet med bl.a. konventioner om minoriteters rättigheter, måste till exempel hänsyn tas till om dessa värderingar kränker kvinnors eller barns rättigheter enligt andra bestämmelser (se t.ex. CEDAW art. 2(f))

Många kränkningar av kulturella rättigheter har begåtts och begås fortfarande. Rätten att ta del av vetenskapliga framsteg bör rimligen innefatta att få tillgång till mediciner som forskas fram, till exempel i den pågående HIV/Aids-debatten. Även den svenska staten har historiskt brutit mot dessa rättigheter i diskrimineringen av samerna.

Rättigheternas Innebörd

I IKESKR omfattar rättigheterna följande:

Rätt att delta i kulturlivet: kulturlivet förstås som summan av ett samhälles andliga och materiella aktiviteter och värderingar; att utöva sin tro, tala sitt språk, fira traditionella högtider. Dessa rättigheter anknyter starkt till yttrande- och åsiktsfriheten, men begränsas också av andra individuella rättigheter enligt inhemsk och internationell lag.

Rätt att få del av vetenskapliga framsteg; inte bara naturvetenskap utan även humaniora och samhällsvetenskap räknas. Individerna har rätt att ta reda på och åtnjuta frukten av dessa framsteg. Däremot kan det finnas tvivel om vad som utgör framsteg, särskilt inom t.ex. medicin, psykiatri etc., där forskning kan leda till kränkningar av rättigheter istället för fördelar.

Skydd av rätten till egna verk inom konst och vetenskap. De senaste årens utveckling inom Världshandelsorganisationen WTO och avtalet om immaterialrättigheter (Trade Related Aspects on Intellectual Property Rights), TRIPS 1995, har väckt starka reaktioner från utvecklingsländer när det gäller rätten till patent på nyupptäckta grödor eller genmodifierade sådana.

Respekt för den frihet som är oundgänglig för vetenskaplig och skapande verksamhet.

- Erkännande och tillvaratagande av fördelarna som det innebär att upprätthålla internationella kontakter inom forskning och skapande verksamheter.

Statens förpliktelser

Statens skyldigheter att uppfylla minoriteters och individens rättigheter att utveckla och uttrycka sin kulturella särart medför långtgående konsekvenser. Denna plikt är mycket lik den som kommer av den medborgerliga rätten att fritt uttrycka sina åsikter och att sprida information. Däremot måste dessa aktiviteter vara av en natur som inte innebär kränkningar av andra människors kulturyttringar. Staten ska underlätta för kulturell verksamhet genom att t.ex. tillhandahålla museer, bibliotek, kulturhus eller radio- och TV-produktioner; lagstiftningen ska främja utvecklingen av kultur och skydda utövaren.

Staten ska säkerställa att medborgarna får ta del av framsteg inom vetenskap och skydda dem från negativa följder av samma forskning. T.ex. ska forskningen inte strida mot den allmänna demokratis principer eller den enskilda människans välfärd. Forskare och konstnärer ska åtnjuta rätten till sina resultat och konstverk enligt lag, och staten ska verka för att förbättra förutsättningarna för forskning och vetenskap genom fria universitet och akademier, kontakter mellan forskare och andra organisationer som utbyter information om framsteg inom forskning.

Internationell reglering

När den allmänna förklaringen skrevs 1948 lyckades man inte komma överens om en lämplig skrivning för att skydda minoriteters kulturella rättigheter. De ansågs inte tillräckligt universella. Följden blev att artikel 27 blev mycket generellt formulerad. Området är fortfarande föremål för segdragna debatter.

De kulturella rättigheterna kommer till uttryck i bestämmelser i andra instrument, som rätten till utbildning, religions- och trosfrihet, åsiktsfrihet och föreningsfrihet. Dessutom finns minoritetsskyddet i artikel 27 i IKMPR, vilket ger upphov till kollektiva rättigheter. De viktigaste reglerna finns i:

Artikel 27 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna (rätten till kultur).

Artikel 27 i konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna (IKMPR) (minoriteter).

Artikel 15 i den internationella konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna (IKESKR) (rätten till kultur).

Artikel 5 i den internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering (CERD).

Artikel 13 (f) i den internationella konventionen om avskaffandet av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW).

Artikel 31 i den internationella konventionen om barnets rättigheter (CRC).

Artikel 13 i den amerikanska förklaringen om de mänskliga rättigheterna.

Artikel 17 och 29 i den afrikanska stadgan om människans och folkens rättigheter (den senare innehåller en plikt att bevara den afrikanska kulturen).

Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter.

Mer om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna

Internationella Dokument:

Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Antagen genom resolution i generalförsamlingen 2200 A (XXI) 16 december 1966. Trädde i kraft 3 januari 1976.

Draft Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/CN4/1999/112

Internationell konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD). Antagen genom resolution i generalförsamlingen 2106 (XX) den 21 december 1965. Trädde i kraft den 4 januari 1969.

Konvention om avskaffande av all slags diskrimination av kvinnor (CEDAW). Antagen genom resolution 34/108 den 18 december 1979. Trädde i kraft den 3 september 1981.

Konventionen om barnets rättigheter (CRC). Antagen genom resolution i generalförsamlingen, 44/25 den 20 november 1989. Trädde i kraft den 2 september 1990.

Konventionen om migrantarbetare: International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. Antagen av generalförsamlingen genom resolution 45/158 den 18 December 1990. Trädde i kraft 1 Juli 2003

Vienna Declaration and Programme of Action (World Conference on Human Rights 1993) UN doc. A/CONF.157/23

Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/CN.4/1987/17

Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights, återgivna i Human Rights Quarterly (vol. 20) 1998

The Realization of Economic, Social and Cultural Rights, Final report of the Special Rapporteur Danilo Türk. UN doc. E/CN.4/Sub.2/1992/16

Globalization and its Impact on the Enjoyment of Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/1999/22, E/C.12/1998/26

Preliminary Report of the Special Rapporteur on the Right to Education
Katarina Tomaševski UN doc. E/CN.4/1999/49

Annual Report of the Special Rapporteur on the Right to Education
Katarina Tomaševski UN doc. E/CN.4/2001/52

Study of Discrimination in Education
Charles Ammoun, Special rapporteur in Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, UN doc. E/CN.4/Sub.2/181 (1957)

**Introduktionshäfte till MR-fondens skriftserie
om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter**

UNICEF Strategies in Basic Education, UN doc. E/ICEF/1995/16

UNICEF the State of the Worlds Children 1999 och 2003

Report on the Right to Food, Asbjörn Eide, Special Rapporteur on the Right to Food, UN doc. E/CN.4/sub.2/1987/23

The Right to adequate Food and to be Free from Hunger, Updated Study on the right to Food; Asbjörn Eide: UN doc. E/CN.4/sub.2/1999/12

Working paper prepared by Mr. Jorge A. Bustamante, Chairman/Rapporteur of the working group of intergovernmental experts on the human rights of migrants
8 October 1998, E/CN.4/AC.46/1998/5

Specific Groups and Individuals: Migrant Workers, Report of the Special Rapporteur, Gabriela Rodriguez Pizarro, 9 January 2001, E/CN.4/2001/83

Specific Groups and Individuals: Migrant Workers, Report of the Special Rapporteur, Gabriela Rodriguez Pizarro, 30 December 2002
E/CN.4/2003/85

Poverty and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 10 May 2001, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Twenty-fifth session, 2001, UN Document: E/C.12/2001/10

Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights: Programme of action for the elimination of harmful traditional practices affecting the health of women and children: E/CN.4/Sub.2/1994/10/Add.1.

Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation 24 on article 12 of the Convention concerning women and health

“Activities of the Council of Europe in the Migration Field”: Council of Europe (Europarådet), Strasbourg, 1998

Samuel, Lenia *“Fundamental Social rights, Case Law of the European Social Charter”*, Council of Europe, Strasbourg, 1997

“Charter of Fundamental Rights of the European Union” Official Journal of the European Communities, doc. 2000/C 364/01

“United Nations Millenium declaration” (Millenieförklaringen) Resolution antagen av generalförsamlingen 8 september 2000, UN doc. A/RES/55/2

Kommentarer till IKESKR (General Comments of the Committee on Economic Social and Cultural Rights on substantive issues arising in the implementation of the Covenant):

- General Comment 1: Reporting by States parties (Third Session, 1989)
General Comment 2: International technical assistance measures (Art. 22, Fourth session, 1990)
General Comment 3: The nature of States parties obligations (Art. 2, par.1, Fifth session, 1990)
General Comment 4: The right to adequate housing (Art. 11.1, Sixth session, 1991)
General Comment 5: Persons with disabilities (Eleventh session, 1994)
General Comment 6: The economic, social and cultural rights of older persons (Thirteenth session, 1995)
General Comment 7: The right to adequate housing: forced evictions (Art.11.1, Sixteenth session, 1997)
General Comment 8: The relationship between economic sanctions and respect for economic, social and cultural rights (Seventeenth session, 1997)
General Comment 9: The domestic application of the Covenant (Nineteenth session, 1998)
General Comment 10: The role of national human rights institutions in the protection of economic, social and cultural rights (Nineteenth session, 1998)
General Comment 11: Plans of action for primary education (Article 14, Twentieth session, 1999)
General Comment 12: The right to adequate food (Art. 11, Twentieth session, 1999)
General Comment 13: The right to education (Art.13, Twenty-first session, 1999)
General Comment 14: The right to the highest attainable standard of health (Article 12, Twenty-second session, 2000)
General Comment 15: The right to water (Arts: 11 & 12, Twenty-ninth session, 2002)
(*Finns på www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf*)

FN:s Faktablad:

- Nr. 2: The International Bill of Human Rights
Nr. 16 The Committee on ESC Rights
Nr. 18: Minority rights
Nr. 21: Adequate Housing
Nr. 24: The rights of migrant workers
Nr. 25: Forced Evictions and Human rights
(*finns på www.unhcr.ch/html/menu6/2/sheets.htm*)

Litteratur:

Alston, Philip och Steiner, Henry: *"International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals."*, Clarendon Press 1996.

Alston, Philip och Tomasevski, Katarina *"The Right to food. A Guide through Applicable International Law"*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987.

Alston, Philip "The Nature and Scope of State Parties Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.", i *"Human Rights Quarterly"*, vol 9 (1987) ss. 156-229.

Alston, Philip, *"The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal"*, Clarendon Press 1992.

Alston, Philip, *"The Convention on the Rights of the Child: A Commentary"* Genève, FN och UNICEF, 1995.

Alston, Philip & Crawford, James, *"The future of Human Rights Treaty Monitoring"*, Cambridge University Press, Cambridge 2000

Arambulo, Kitty: *"Strengthening the Supervision of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; theoretical and procedural aspects"*, Intersentia, Antwerpen/Groningen/Oxford 1999

Baehr, Peter, Hilde Hey, Jacqueline Smith och Theresa Swinehart: *"Human Rights in developing countries"*, Deventer: Kluwer, 1994.

Beddard, Ralph, Hill, Dillys, *"Economic, Social and Cultural rights. Progress and Achievement."*, 1992.

Bring, Ove, *"FN-stadgan och världspolitik"*, Norstedts Juridik, Göteborg, 2002

Brocas, Anne-Marie *"Women and social security. Progress towards Equality of Treatment"*, Genève: ILO Office, 1990.

Buhl, Dana & Blyberg, Ann, *"Ripple in still water: reflections by activists on local and national level work on economic, social and cultural rights"*, International Human Rights Intern Program, Washington DC, 1997

Chapman, Audrey & Russell, Sage (red.): *"Core obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights"*, Intersentia, Antwerpen/Oxford/New York, 2002)

Clark, Belinda, "The Vienna Convention Reservations Regime and the Convention on Discrimination against Women". I *American Journal of International Law*, vol. 85 no. 2, 1991, s 281-321.

Constitution of the International Labour Organization and Standing Orders of the International Labour Conference", Geneva: ILO Office, 1992.

Craven, Matthew, *"The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on its Development"* Oxford Clarendon Press, 1998.

"Cultural Rights and Wrongs", UNESCO, Paris 1998

Danelius, Hans: *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis: en kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna andra upplagan*, Norstedts förlag, Stockholm, 2002)

"Defending Values, Promoting Change, Social Justice in a Global Economy: An ILO Agenda, Report of the Director-General" International Labour Conference 81st Session 1994.

Delbrück Jost, "The Right to Education as an International Human Right", i *German Yearbook of International Law*, vol. 35 1992, sidorna 92-104.

Donnelly, Jack, *"Universal Human Rights in theory and practice."* Ithaca: Cornell University Press, 1981.

**Introduktionshäfte till MR-fondens skriftserie
om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter**

- Donnelly, Jack: *“International Human Rights”*, Westview (2nd ed.), Oxford, 1998
- Drzewicki, K, Krause, C, Rosas, A, *“Social Rights as Human Rights. A European Challenge”*, Åbo, 1991
- Dunér, Bertil: *“the Global Human Rights Regime”*, Studentlitteratur, Lund, 2002
- Dunér, B och Johannesson, U, “De andra rättigheterna”, ur Dunérs *“FN och de mänskliga rättigheterna”*, Stockholm, 1995.
- Eide, Asbjörn, Melander, Göran, Alfredsson, Gudmundur, Rehof, Lars-Adam, Rosas, Allan, *“The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary”*, 1992.
- Eide, Asbjörn och Alfredsson, Gudmundur: (red.) *“The Universal Declaration of Human Rights: A Common Standard of Achievement”*, Martinus Nijhoff Publishers, 1999.
- Eide, Asbjörn, Krause, Catharina och Rosas, Allan (red): *“Economic, Social and Cultural Rights, a textbook”*, second revised edition, Martinus Nijhoff publishers, Dordrecht/Boston/London, 2001
- Gloppen, Siri: *“Kampen for sosiale rettigheter – er rettsalen riktig arena?”*, Nordic Journal of Human Rights, vol.21, nr 1, 2003, ss 61-75
- Gomien, Donna, *“Broadening the Frontiers of Human Rights. Essays in Honour of Asbjörn Eide”* 1993.
- Gunner, Göran, och Spiliopoulou Åkermark, Sia; *“Mänskliga rättigheter – aktuella forskningsfrågor”* Iustus Förlag, Stockholm 2001
- Halvorsen, Kate, *“Notes on the Realization of the Human Right to Education”*, i *Human Rights Quarterly*, vol. 12, nr 3, 1990, ss 341-364.
- Hanski, R och Suksim M, *“An Introduction to the International Protection of Human Rights”*, Åbo, 1997.
- Helgesen, Jan och Eide, Asbjörn, *“The Future of Human Rights Protection in a Changing World.”*
- Kirilova Eriksson, Maja: *“Skydd av mänskliga rättigheter i det interamerikanska systemet”* tredje upplagan, Iustus förlag, Göteborg, 2002
- Künnemann, Rolf: *“Food and Freedom: a Textbook for Human Rights Education”*, Fian, Heidelberg 1999
- Mahoney, K och Mahoney P, *“Human Rights in the Twentyfirst Century. A Global Challenge.”* Dordrecht: Martinus Nijhoff Publisher, 1993.
- McDonald mfl *“The European System for the Protection of Human Rights”*, Strasbourg, 1993
- Leckie, Scott, *“Another Step Towards Indivisibility: Identifying the Key Features of Violations of Economic, Social and Cultural Rights”*, i *Human Rights Quarterly*, (81) 1998.
- Leckie, Scott, *“Housing as a Need, Housing as a Right: International Human Rights Law and the Right to Adequate Housing”*,

**Introduktionshäfte till MR-fondens skriftserie
om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter**

London: Human Settlements Programme, International Institute for Environment and Development, 1992

Matscher, Franz, *"The Implementation of Economic and Social Rights: National, International and Comparative Aspects"*, Kehl am Rhein: N.P Engel Verlag, 1991

Melish, Tara: *"Protecting Economic, Social and Cultural rights in the Inter-American System: a Manual on Presenting Claims"*, Orville H. Schell, Jr Center for International Human Rights, Yale University/ Centro de Derechos Económicos y Sociales, New Haven/Quito, 2002

Mänskliga rättigheter och hälsa", Svenska Röda korset, Sthlm 1998

Owen, Nicholas (ed.): *"Human rights, Human Wrongs" In support of Amnesty International*: Oxford University Press, New York, 2003

Rosas, Allan, Helgesen, Jan, *"Human Rights in a changing East-West Perspective"*, 1990

Skogly, Sigryn: *"The Human Rights Obligations of the World Bank and the International Monetary Fund"*, Cavendish Publishing Ltd. London, 2001

Tomaševski, Katarina: *"Education Denied"*, Zed Books, London 2003

Vasak, Karel, och Alston, Philip, *"The International Dimension of Human Rights"*, 1982

Tidskrifter:

African Journal of International Law.

American Journal of International Law.

European Journal of International Law.

Nordic Journal of International Law (Nordisk tidskrift for menneskerettigheter).

Human Rights Law Journal: Kehl am Rhein, Arlington, VA

Human Rights Quarterly: Baltimore: John Hopkins Univ. Press

Human Rights Reports: HR Law Centre, Univ. of Nottingham.

The Review, Genève, International Commission of Jurists.

South African Journal on Human Rights: Center for applied legal Studies, University of Witwatersrand.

HEMSIDOR PÅ NÄTET i urval:

Allmänt om arbetet i Sverige:

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter:

www.humanrights.se

(här kan du hitta aktuella ratificeringslistor för de olika konventionerna, prenumerera på nyhetsbrev och få tips på seminarier om mänskliga rättigheter)

Regeringens hemsida för mänskliga rättigheter:

www.manskligarattigheter.se

Utrikesdepartementets hemsida

www.ud.se

(innehåller regeringens skrivelser, propositioner etc.):

Sida, Styrelsen för internationellt utvecklingsarbete:

www.sida.se

Raul Wallenberginstitutet i Lund:

www.rwi.lu.se

Internationella organisationer:

Förenta Nationernas hemsida:	www.un.org
FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter:	www.unhchr.org
FN:s utvecklingsprogram:	www.undp.org
FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation:	www.fao.org
FN:s organ för vetenskap, utbildning och kultur:	www.unesco.org
FN:s särskilda program för HIV/Aids:	www.unaids.org
FN:s utvecklingsfond för kvinnor:	www.unifem.undp.org
FN:s barnfond:	www.unicef.org
FN:s program för livsmedelsbistånd, World Food Program:	www.wfp.org
FN:s miljöprogram:	www.unep.org
ILO, internationella arbetsorganisationen:	www.ilo.org
Världsbanken:	www.worldbank.org
Internationella Valutafonden IMF:	www.imf.org

Regionala organisationer:

Organisationen för amerikanska stater OAS:	www.oas.org
Europarådet:	www.coe.int
Afrikanska unionen AU:	www.africa-union.org
Arbetsgruppen för en MR-mekanism i ASEAN:	www.rwgmechanism.org

Frivilligorganisationer och nätverk:

International Network for Economic, Social and Cultural Rights, ESCR-net:	www.escr-net.org
Svenska FN-förbundet:	www.sfn.se
Human Rights Watch:	www.hrw.org
Human Rights Internet (kanadensisk)	www.hri.ca
Women's Human Rights Net:	www.whrnet.org
Association for Women's Rights in Development:	www.awid.org
Rädda Barnen:	www.rb.se
Internationella Röda Korset:	www.icrc.org
Amnesty international:	www.amnesty.org
Centre for economic and social rights, CESR:	www.cesr.org
Rätten till bostad: COHRE	www.cohre.org
Rätten till mat: Foodfirst Information and Action Network:	www.fian.org
Food First/Institute for Food and Development Policy:	www.foodfirst.org
Social Watch:	www.socwatch.org.uy
Corporate Watch:	www.corpwatch.org
American Association for the Advancement of Science:	www.aaas.org
People's Decade of Human Rights Education (PDHRE-International):	www.pdhre.org

Skriftserien om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna kan beställas kostnadsfritt från Fondens kansli eller hämtas hem på www.humanrights.se:

- I. Introduktion (denna text)
- II. Att arbeta för rättigheterna
- III. Rätten till kultur
- IV. Rätten till mat
- V. Rätten till hälsa
- VI. Den ekonomiska globaliseringen och de mänskliga rättigheterna
- VII. Mänskliga rättigheter i utvecklingssamarbetet
- VIII. Kvinnors mänskliga rättigheter
- IX. Att mäta rättigheter